

R. VANDE WINKEL, *Nazi newsreels and foreign propaganda in German-occupied territories. The Belgian version of Ufa's foreign weekly newsreel (ATW), 1940-1944*, Universiteit Gent, 2003, promotor: Prof. Dr. D. Biltereyst

---

1. INLEIDING

Einde januari 1933 werd Adolf Hitler tot Duitse Rijkskanselier benoemd. Zeventig jaar later publiceerde historicus Ian Kershaw een artikel over de brede publieke fascinatie voor Hitler en het Derde Rijk. De auteur van een gelauwerde Hitlerbiografie noteerde: "It seems that scarcely a day goes by without Hitler and the Nazis in one way or another – in newspapers, books, on radio and television – entering into our public consciousness. This is not just in Germany itself, but [...] elsewhere. In fact, it appears at times as if we

are becoming more prepossessed with Nazi Germany the further in time we move away from it. [...] Publishers are keen to bring out books on these topics since they know they will sell. Journalists are keen to write articles, since they know magazines will want to publish them. And television producers are keen to make documentaries and feature films, since they know there is an audience for them".¹ Haast zes decennia na de ondergang van het Derde Rijk blijkt het brede publiek inderdaad nog steeds geboeid door de geschiedenis van het nationaal-socialisme en van de Tweede Wereldoorlog. Die belangstelling wordt gretig gevoed door een niet aflatende stroom aan boeken, films en televisieprogramma's. Producenten van koopvideo's bereiden naar aanleiding van de zestigste verjaardag van D-day (juni 2004) en van de Duitse capitulatie (mei 2005) overigens een nieuw offensief voor: een hele lading aan dit thema gewijde DVD-titels wordt in de komende maanden op de markt gegooid. Hoewel dergelijke producties met de recente (her)ontdekking van zeldzaam kleurmateriaal een nieuwe impuls kregen, maken ze nog steeds hoofdzakelijk gebruik van beelden uit contemporaine filmjournals of 'actualiteiten', zoals in de bioscoop vertoonde nieuwsfilms werden genoemd.

De belangstelling die televisieproducenten en beeldresearchers voor filmjournals uit de Tweede Wereldoorlog (helaas vaker gebruikt als leverancier van illustratieve plaatjes dan als historische bron) betuigen, staat in schril contrast met de magere belangstelling van historici en communicatiewetenschappers. Terwijl de langspeelfilmproductie van nazi-Duitsland evenals de documentaire *output* van Leni Riefenstahl steeds aanleiding geeft tot nieuwe publicaties, moet de eerste diepgaande monografie over Duitse filmjournals uit het Derde Rijk nog verschijnen. Op enkele uitzonderingen na geldt hetzelfde voor journals die in door nazi-Duitsland bezet gebied werden vertoond. Het voorliggend artikel vat de onderzoeksresultaten samen van een proefschrift dat de inhoud, de productie en de vertoningscontext van in bezet België (1940-1944) verdeelde filmjournals analyseert. In tegenstelling tot vergelijkbaar Frans en Noors onderzoek beschouwt dit proefschrift deze nieuwsfilms niet als lokale (Belgische) journals onder Duitse invloed, maar als Duitse producties die een lokale component toebedeeld kregen. Aan de hand van tot dusver onaangeroerd Duits archiefmateriaal schetst deze studie als eerste onderzoek terzake de internationale structuur waarin de productie van Belgische, Franse, Noorse en andere 'bezettingsjournals' dient te worden gesitueerd.² Als eerste Engelstalige monografie over nazifilmjournals streeft

---

¹ *The Guardian*, 29 januari 2003, "The thing about Hitler".

² Het *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 2004, no. 1 brengt als "Special Issue: Nazi Newsreels in German-Occupied Europe, 1939-1945" een *status quaestionis* van

dit doctoraal proefschrift, waarvan in 2005 een handelseditie zal verschijnen, ernaar een *framework* te bieden voor verder internationaal onderzoek.

2. DE AUSLANDSTONWOCHE (ATW) ALS INSTRUMENT VAN DE DUITSE AUSLANDSPROPAGANDA

Doorheen de geschiedenis van het Duits filmjournaal in nazi-Duitsland (1933-1945) loopt een opmerkelijke rode draad: de huiverachtigheid van propagandaminister Joseph Goebbels tegenover een door de staat geproduceerd filmjournaal. Hoewel Hitler, Goebbels en andere partijbonzen het propagandistisch belang van film reeds jaren voor hun machtsgreep onderschreven, ondernamen ze geen ernstige pogingen om een NSDAP-filmjournaal te produceren. Toen Goebbels in 1933 leider van het nieuw opgerichte propagandaministerie werd, veranderde zijn visie op deze problematiek niet. Zijn desinteresse voor een door de staat of partij geproduceerd filmjournaal mag echter niet als een onderschatting van het medium worden beschouwd. Het propagandaministerie creëerde reeds in 1933 binnen zijn filmdepartement een dienst die de Duitse filmjournaals aan een inhoudelijke controle onderwierp. In de loop van 1933-1939 werden de bevoegdheden van deze dienst, die regelmatig van naam veranderde, stelselmatig uitgebreid. Onder de leiding van het propagandaministerie trachtten de Duitse filmjournaals net als alle andere communicatiemediën de bevolking voor te bereiden op het uitbreken van een oorlog. De in 1938 ingevoerde verplichting om elke commerciële filmvertoning door de projectie van een (recent) journaal te laten voorafgaan, onderlijnt het belang dat aan het medium werd gehecht.

Voor de oorlog uitbrak, controleerde het propagandaministerie de vier bestaande Duitse filmjournaals in toenemende mate, maar liet de verschillende redacties desalniettemin toe apart te blijven bestaan. De vier journaals en redacties vervangen door één Rijksfilmjournaal zou de taken van het propagandaministerie ongetwijfeld hebben vereenvoudigd. Een dergelijke maatregel zou de inmenging van het propagandaministerie echter ook sterker in het daglicht hebben gesteld. Goebbels' weigerachtigheid ten overstaan van

---

internationaal onderzoek terzake. Het themanummer vloeide voort uit het internationale "Selling the future in Nazi newsreels" panel dat R. Vande Winkel samenstelde voor het twintigste congres van de *International Association for Media and History* (Leicester, 16-19 juli 2003).

een Rijksfilmjournaal dient in die context te worden begrepen: de minister gaf er de voorkeur aan om propaganda- en controlemechanismen in de mate van het mogelijke voor het grote publiek te verbergen. Ter vergelijking: ondanks de *Gleichschaltung* van de pers koos het propagandaministerie er evenmin voor nog slechts één krant te laten verschijnen. Terwijl de *Wehrmacht* voorbereidingen trof om Polen binnen te vallen, realiseerde het propagandaministerie zich echter dat de controle over filmberichtergeving van die campagne een eenmaking van de Duitse filmjournaals noodzakelijk maakte. Vanaf september 1939, exact samenvallend met de Duitse inval, werden alle nieuwsfilms die binnen de Rijksgrenzen werden vertoond, vervangen door één journaal: de *Deutsche Wochenschau* (DW). De militaire beelden, gecensureerd door diverse instanties vooraleer het propagandaministerie ermee aan de slag kon, werden geleverd door *Kriegsberichter* van de zogenaamde *Propagandakompanien*. Deze cameramensen werden door het propagandaministerie afgevaardigd, maar opereerden binnen de rangen van de *Wehrmacht* en waren in de eerste plaats verantwoordelijk verschuldigd aan de afdeling *Wehrmachtpropaganda* van het opperbevel (OKW).

De DW, die in alle bioscopen moest worden vertoond, werd geproduceerd door de *Deutsche Wochenschau GmbH*, een dochterbedrijf van filmmaatschappij *Universum Film Aktiengesellschaft* (Ufa). Alle sleutelposities in de *Deutsche Wochenschau GmbH* werden bekleed door leden van het Duits propagandaministerie: het presidentschap werd ingevuld door Goebbels' rechterhand, de onlangs (2002) overleden Fritz Hippler. De *Deutsche Wochenschau GmbH* en Ufa, dat de journaals verdeelde, speelden tevens een belangrijke rol in de productie van een buitenlands filmjournaal. Ufa's *Auslandstonwoche* (ATW), het enige naar het buitenland geëxporteerde filmjournaal, was sinds 1933 onderworpen aan dezelfde opeenvolgende controleorganismen die de Duitse filmjournaals stuurden. Toen met het oog op de Poolse campagne voorbereidingen werden getroffen om de Duitse filmjournaals samen te voegen, ontplooidde het propagandaministerie ook initiatieven om de ATW te herstructureren. Het is geen toeval dat de Ufa-beheerraad einde juli 1939 besloot de productie en distributie van de ATW te reorganiseren. Toen Duitsland Polen binnenviel, vermenigvuldigde Ufa het aantal ATW-kopieën. De beweegredenen zijn duidelijk: het buitenland diende op zo groot mogelijke schaal met de Duitse versie van het gebeuren geconfronteerd te worden. Het journaal richtte zich daarbij niet enkel tot door Duitsland bezette gebieden, maar eveneens tot neutrale of bevriende staten. De ATW, halverwege 1943 op bijna 2.000 journaalkopieën verspreid in meer dan 30 talen, was een belangrijke exponent van Goebbels' *Auslandspropaganda*. De propaganda-

minister slaagde er door Hitlers verdeel- en heerspolitiek nooit in alle bevoegdheden inzake propaganda naar zich toe te trekken. Het mag dan ook geen verwondering wekken dat het propagandaministerie er evenmin in slaagde volledige controle over de filmjournals te verwerven. Terwijl de Duitse *Wehrmacht* zoals vermeld grote invloed had op de militaire journaalonderwerpen, intervenueerden andere instanties (Hitler, de SS, von Ribbentrops ministerie van buitenlandse zaken etc.) regelmatig in de DW en/of de ATW.

Hoewel er tussen beide journals een kruisbestuiving was, mag de ATW in geen geval worden beschouwd als een buitenlandse versie van de DW. Elk journaal had een eigen opdracht en een eigen identiteit. Wat de ATW betreft, dienen we zelfs over meerdere identiteiten te spreken. Terwijl de DW het principe 'Ein Reich, eine Wochenschau' huldigde en overal in dezelfde versie werd vertoond, kwam de ATW voor elke 'doelgroep' in een andere versie uit. Aanvankelijk verschilden de naar diverse regio's geëxporteerde kopieën slechts inzake taal. Na verloop van tijd werd dit *one-size-fits-all*-beleid verlaten en hield men bij de samenstelling van elke ATW tot op bepaalde hoogte rekening met de gevoeligheden en behoeften (of wat men daarvoor hield) van het doelpubliek. De onderlinge diversiteit tussen ATW-versies werd nog vergroot door de oprichting van buitenlandse journalredacties. Deze redacties, stuk voor stuk *Außenstellen* van de *Deutsche Wochenschau GmbH*, dienden een wekelijks door Berlijn aangeleverd journaal van lokale onderwerpen te voorzien. Een Belgische en een Portugese ATW konden daarom hetzelfde serienummer dragen, maar inhoudelijk toch sterke verschillen vertonen, zowel *qua* binnen- als *qua* buitenlands nieuws. Onderzoek naar 'de' ATW dient zich om die reden te beperken tot een of meerdere versies, vertoond in geografisch af te bakenen gebied(en).

Via het netwerk van *Außenstellen* hoopte het propagandaministerie het lokaal draagvlak van de ATW exponentieel te vergroten. Idealiter diende de ATW in elke regio een absoluut monopolie te krijgen en tijdens elke filmvoorstelling verplicht te worden vertoond. De totstandkoming van een journalmonopolie bleek echter niet evident, ook niet in gebieden die door Duitsland bezet werden. Zelfs indien in verschillende regio's een en dezelfde persoon werd aangesteld om het filmwezen te hervormen, werden inzake de ATW-productie en -vertoning uiteenlopende resultaten geboekt. Dit blijkt duidelijk uit een vergelijking van de ATW-geschiedenis in Frankrijk, Nederland en België. De drie landen werden op filmeconomisch terrein gecoördineerd door dezelfde persoon (Alfred Greven) maar integreerden de ATW elk

op een andere manier in hun film- en propagandapolitiek. Blijkbaar kon het propagandaministerie de ATW vooral succesvol implementeren in gebieden, zoals bezet België, waar de lokale autoriteiten of bezettingsoverheden weinig of geen eigen (openlijk) politiek concept hadden, met andere woorden geen onafhankelijke propagandakoers wensten te varen, zoals bijvoorbeeld Seyss-Inquart (Nederland) en het Vichy regime (Frankrijk) dat wel sterk nastreefden.

3. DE BELGISCHE ATW ALS SCHOOLVOORBEELD VAN GOEBBELS' JOURNAALPOLITIEK IN BEZET GEBIED

In België, dat in het interbellum geen noemenswaardige eigen filmjournaalproductie kende, werd de markt voor de Duitse inval beheerst door een zestal buitenlands titels, waaronder de ATW. Tussen september 1939 en mei 1940, de periode van de zogenaamde *Phoney war* of *Drôle de guerre*, bevond België zich in een hachelijke situatie. Men was zich bewust van de Duitse invasieplannen, maar hoopte door een strikte neutraliteitspolitiek toch buiten het conflict te kunnen blijven. Deze neutraliteitspolitiek strekte zich ook uit tot de communicatiemedia, wat met zich meebracht dat journaals uit de verschillende oorlogvoerende landen op Belgische bioscoopschermen werden gedoogd. De Belgische bevolking toonde zich echter minder neutraal dan zijn regering: de voorstelling van de ATW leidde in de herfst van 1939 tot zoveel tumult dat verscheidene bioscopen het journaal van hun programma haalden. De Franse journaals, waar het publiek minder bezwaar tegen uitte, konden wel verder worden vertoond. Na de Duitse inval en de Belgische capitulatie lagen de kaarten natuurlijk anders. Het Belgische filmwezen werd gereorganiseerd door de filmgroep van de *Propaganda-Abteilung Belgien* (PAB). De PAB ressorteerde officieel volledig onder de *Militärverwaltung* die België en Noord-Frankrijk bestuurde, maar werd in de praktijk minstens even sterk beïnvloed door zijn feitelijke broodheer, het Duits propagandaministerie. De PAB zorgde er reeds in juni 1940 voor dat elke filmvertoning de projectie van een filmjournaal omvatte. Door andere journaalproducenten te beletten hun werkzaamheden te hervatten, werd de ATW tot aan het einde van de bezetting een absoluut monopolie verleend.

De Belgische ATW, verdeeld door de Belgische Ufa-vestiging, werd aanvankelijk in Berlijn gemonteerd en ter plaatse in het Frans en Nederlands becommentarieerd. Vanaf november 1940 werd dit journal in België van enkele lokale onderwerpen voorzien. Aan deze amateuristische overgangsperiode kwam een einde toen in december 1940 de *Deutsche Wochenschau GmbH Außenstelle Brüssel* werd opgericht. Onder leiding van een door het propagandaministerie afgevaardigd Duits hoofdredacteur produceerde een Belgische redactie voortaan Belgische ATW-versies. Alhoewel de Brusselse *Außenstelle* geleid werd door een afgevaardigde van het propagandaministerie, bleef ze onder de *Militärverwaltung* ressorteren. Voor zover bronnen toelaten dit na te gaan, blijkt deze tweespalt tot weinig wrijvingen tussen beide instellingen te hebben geleid. De Belgische ATW, die vanaf januari 1941 effectief in België werd geproduceerd, liep onder de vlag *Actualités Mondiales – Wereld Aktualiteiten* (AM-WA) op het Belgisch scherm tot en met 1 september 1944. De *release* van de laatste editie viel zowat samen met het binnentrekken van de eerste geallieerde troepen. Sinds het najaar van 1943 bracht de redactie parallel aan de AM-WA-journals ook de *Belga Actualités – Belga Nieuws* (BA-BN) uit. Waarom het nodig werd gevonden een tweede ATW-versie te produceren, is onduidelijk. De derde en laatste hoofdredacteur van het journal, die in het kader van dit onderzoek werd gecontacteerd, verklaarde dat mensen in die periode zo vaak per week naar de bioscoop gingen, dat men een alternatief journal wilde bieden. Deze verklaring is vermoedelijk correct, want de AM-WA- en BA-BN-journals blijken onderling perfect inwisselbaar, met andere woorden dienden geen verschillende propagandistische doeleinden.

Globaal kan worden gesteld dat de productie en distributie van de ATW in België voor het Duits propagandaministerie een absoluut succesverhaal was. België behoorde tot de enige drie landen waar een lokale redactie werd opgericht voor 1941. De Brussels *Außenstelle* produceerde als enige van dat trio ook in 1943 en 1944 nog een ATW. De continuïteit van de journalproductie en de daarmee in verband staande goede verstandhouding (m.b.t. filmjournals) tussen de *Militärverwaltung* en het propagandaministerie maken een studie van de Belgische ATW ook internationaal zeer relevant. Aangezien het propagandaministerie er in geen ander bezet gebied in slaagde gedurende een zo lange periode relatief ongestoord een lokale ATW-versie te produceren en dat journal een absoluut monopolie te verlenen, vormt de Belgische ATW de casus bij uitstek voor analyse van de manier waarop het Duits propagandaministerie de ATW inzette als propagandawapen.

4. KRIJTLIJNEN VOOR EEN INHOUDSANALYSE VAN DE ATW

Om de Belgische ATW zo grondig mogelijk te bestuderen, werd ernaar gestreefd zoveel mogelijk bewaarde filmjournaals terug te vinden. Een zoektocht langs nationale en internationale (film)archieven en bibliotheken liet toe het beeld en de commentaar van 1.828 bewaarde journaalitems te bestuderen en te vergelijken met informatie ontleend aan de DW, andere ATW-versies, naslagwerken en circa 2.500 contemporaine krantenartikels. Op basis van soortgelijke bronnen werden 803 andere journaalitems, waarvan geen kopie werd teruggevonden, gereconstrueerd. Dit empirisch onderzoek vond zijn neerslag in een gedetailleerde, geannoteerde en geïndexeerde catalogus. Grote inspanningen werden geleverd om zoveel mogelijk personen en plaatsen zo exact mogelijk te identificeren. Aangezien vele van de in deze journaals voorkomende items ook in andere ATW-versies opdoken, ambiert de catalogus als naslagwerk een bouwsteen voor vergelijkbaar internationaal onderzoek te worden. De 2.631 in deze catalogus opgenomen items werden vervolgens in een database met 77 variabelen ingevoerd. Het eindresultaat, een databank met ruim 200.000 gegevens, vormde samen met de descriptieve catalogus de basis voor een kwalitatieve en kwantitatieve analyse van de Belgische ATW. Terwijl in het kwantitatief luik uitsluitend rekening werd gehouden met de AM-WA-journaals, werden in de kwalitatieve analyse eveneens de BA-BN-journaals (die enkel in november 1943 op het toneel verschenen) betrokken.

De AM-WA-journaals bleken een gemiddelde lengte van *circa* 14 minuten te hebben en werden in 1943-1944 slechts lichtjes korter. Iets meer dan 40% van die journaallengte (overeenstemmend met iets meer dan 25% van de items) werd besteed aan oorlogsverslaggeving. Iets minder dan 40% (overeenstemmend met iets meer dan 50% van de items) besteedde aandacht aan buitenlands nieuws (dat geen oorlogsbeelden bevatte). De resterende 20% werd besteed aan lokale, in andere woorden Belgische, onderwerpen. Bij de montage van de journaals waakte de Belgische *Außenstelle* erover de nieuwsfilms te openen met lokale onderwerpen die verwacht werden gemakkelijk de aandacht van het publiek te trekken, zoals Belgische sportwedstrijden. Hierop volgde een mix van binnen- en buitenlands 'nieuws' waarna werd afgesloten met oorlogsberichten. De term 'nieuws' staat in de vorige zin tussen aanhangstekens omdat de journaals heel wat onderwerpen brachten die geen enkele actualiteitswaarde hadden en er louter op uit waren het publiek te ver-

strooien. Dit was weliswaar karakteristiek voor het filmjournaal als genre (zowel voor als na de Tweede Wereldoorlog) maar had in deze context een extra functie. De redactie hoopte immers dat dergelijke items het publiek ontvankelijker zou maken voor meer propagandistisch getinte onderwerpen, en in het bijzonder voor de militaire berichten. Alhoewel de eerste leider van de Brusselse *Außenstelle* zich in een verslag aan zijn oversten sterk maakte dat de journaals 'hun effect op de Belgische bevolking niet misten', wijst alles erop dat ze er net zomin als andere media in slaagden de bevolking hun visie op te dringen, vooral niet wanneer deze visie, en met name hun politiek-militaire boodschappen, in toenemende mate afweken van de realiteit.

Hoewel bepaalde beeldsequenties (variërend van militaire handelingen tot de aftrap van een voetbalmatch) om visueel narratieve redenen in scène werden gezet, waren de meeste in de journaals verwerkte beelden doorgaans 'authentiek'. Door de montage en door de toevoeging van muziek, geluidseffecten en tendentieuze commentaar werden deze authentieke beelden echter vaak uit hun context getild of aangewend voor de verspreiding van boodschappen die geenszins met de realiteit in overeenstemming kwamen. Een voorbeeld van de stoutmoedigheid waarmee men hierbij te werk durfde gaan, wordt geleverd door een analyse van de berichtgeving over de Duitse kruiser (*Hilfskreuzer*) Thor. Tijdens de aanleg van de reeds vermelde catalogus bleek dat de filmjournaals, bijna een jaar nadat dit oorlogsschip was gezonken, beweerden dat de Thor nog steeds actief was en in vijandelijke wateren op geallieerde schepen joeg. Het daaruit resulterend onderzoek, waarvoor onder andere een beroep werd gedaan op de hulp van inmiddels hoogbejaarde bemanningsleden van de Thor, toont aan dat de Duitse propaganda er niet voor terugschrok, wanneer dat propagandistisch nuttig leek, een schip en zijn bemanning in journaals uit de dood te laten verrijzen. Het bewijst eveneens dat journaalonderwerpen vaak bewust complementair waren met via andere kanalen verspreide propagandaboodschappen. De complementariteit van het filmjournaal met andere media is een belangrijk gegeven. De ATW hinkte inzake de verslaggeving over actuele gebeurtenissen vaak weken achter op de radio en op de geschreven pers, maar kon meer dan welk ander medium ook een visuele ondersteuning ('*visual evidence*') voor via die kanalen verspreide boodschappen verstrekken. De propagandistische functie van de ATW, die dankzij het grote bioscoopbezoek van de oorlogsjaren een ruim publiek bereikte, was dan ook eerder ondersteunend dan leidend. Een inhoudsanalyse van de ATW kan dus bijdragen tot een algemene(re) studie van nazipropaganda in bezet gebied, maar haar niet vervangen. De hier voorgestelde studie hoopt dus ook op dit vlak bij te dragen tot verder onderzoek.

5. DE NIEUWE ORDE OP HET LINNEN SCHERM: ONDERZOEKSRESULTATEN VAN DE ATW-INHOUDSANALYSE

De militaire berichtgeving van de (Belgische) ATW kan geografisch onderverdeeld worden in vijf grote groepen. Bijna 47% van alle oorlogsitems was gewijd aan de gebeurtenissen aan het oostfront. De andere items besteden respectievelijk aandacht aan de strijd rond West- en Centraal Europa (meer dan 20%), de Middellandse Zee en Noord-Afrika (bijna 18%), de zogenaamde *Battle of the Atlantic* (meer dan 11%) en de strijd in het Verre Oosten (meer dan 4%). Een analyse van deze items leert dat of, hoeveel en op welke manier aandacht aan deze respectieve frontsectoren werd besteed, afhankelijk was van een aantal factoren. In het algemeen was de bereidheid om over een bepaalde frontsector verslag uit te brengen net als de correctheid van dat verslag recht evenredig met de al dan niet geboekte successen. Indien de Duitse militaire situatie rooskleurig bleek, zoals aan het oostfront aanvankelijk het geval was, putte de ATW zich uit met een eindeloze reeks triomfantelijke items. Indien men om logistieke redenen niet over beeldmateriaal beschikte en toch aandacht wilde vestigen op bepaalde overwinningen, zoals de Japanse aanval op Pearl Harbor, werd met archiefmateriaal en geanimeerde kaarten gegoocheld. Zodra aan een bepaalde frontsector de kansen keerden en men op een nederlaag afstevende, werd de regio in kwestie in de regel doodgezwegen. Dit blijkt onder meer uit de verslaggeving over Stalingrad en Tunis (na het verlies in de Duitse volksmond bekend als 'Tunisgrad'), steden die aan de vooravond van Duitse capitulaties uit de journaals verdwenen. In de zomer van 1943 trokken Duitse propagandisten hieruit hun lessen: het laatste groot offensief aan het oostfront werd nooit als dusdanig aangekondigd uit vrees (terecht, zoals snel zou blijken) dat de verslaggeving over het offensief snel gecounterd zou worden door een succesvolle tegenaanval van de Sovjets. Vanzelfsprekend kon niet elke militaire nederlaag letterlijk uit '*the picture*' worden gehouden. De gevolgen van geallieerde luchtbombardementen, wiens succes op het fiasco van de Duitse luchtafweer wees, kon onmogelijk worden verzwegen ten overstaan van een bevolking die er zelf regelmatig mee werd geconfronteerd. In een poging de militaire nederlaag propagandistisch uit te buiten, werd vooral aandacht besteed aan het leed dat geallieerde bombardementen de burgerbevolking van bijvoorbeeld België (Mortsel, Brussel, Kortrijk etc.) en Frankrijk toebrechten. De militaire achtergrond van deze aanvallen werd volledig verzwegen: de verslaggeving over de tragedie van Mortsel repte met geen woord over de nabijgelegen fabrieken, het eigenlijke doel van

de aanval. Hetzelfde gold voor de sporadische berichtgeving over bombardementen op Duitse steden, waarbij tot de zomer van 1944 exclusief op culturele schade werd gefocust. De geallieerde landing in Italië, de Duitse 'strategische terugtocht' uit de Sovjet-Unie of de invasie van Normandië konden evenmin uit het journaal gehouden worden. In deze gevallen opteerden de journaals er vaak voor over de regio's in kwestie te blijven berichten, maar zo weinig mogelijk locaties exact te identificeren en eerder aandacht te besteden aan kleine gevechten of militair minder relevante gebeurtenissen (zich ontspannende soldaten etc.) dan aan belangrijke militaire acties.

Buitenlandse ATW-items die niet rechtstreeks over de oorlog berichtten, maar desondanks vaak verband hielden met de politiek-militaire structuren waarvan nazi-Duitsland het epicentrum vormde, waren voor *circa* 36% gewijd aan het Duitse Rijk en zijn partners (asmogendheden Italië en Japan). Maar liefst 46% was gewijd aan door die asmogendheden bezette gebieden of beïnvloede satellietstaten, terwijl de resterende 18% aandacht besteedde aan neutrale staten. Zoals vermeld waren niet alle items van politiek-militaire aard. Sportevenementen, activiteiten van buitenlandse koninklijke huizen en vele andere vormen van *entertainment* namen een belangrijke plaats in. In de '*mental map*' van de buitenwereld die de ATW zijn publiek bood, nam nazi-Duitsland vanzelfsprekend een belangrijke plaats in. Het Duitse Rijk werd gepresenteerd als een *gleichgeschaltete* staat waar jong en oud, burger en militair als één man achter zijn/haar *Führer* stond en rotsvast geloofde in de Duitse eindoverwinning. Dit beeld van een militaire supermacht werd verder ondersteund door items die focusten op de politiek-militaire allianties die Duitsland met diverse partners aanging, waarvan het zogenaamde driemogendhedenpact het belangrijkste was. Het verbond met Japan werd belangrijker voorgesteld dan het eigenlijk was. Terwijl Japan niet eens deelnam aan de aanval tegen de Sovjet-Unie en zijn oorlog tegen de USA relatief onafhankelijk van Duitsland streed, werd het land van de rijzende zon geportretteerd als een sterke militaire partner. Italië, de tweede grote asmogendheid, werd tegen beter weten in afgeschilderd als een sterke grootmacht, net als Duitsland geleid door een sterk leider. Het is tekenend dat zelfs de val van die leider geen einde bracht aan deze politiek. Benito Mussolini werd na zijn arrestatie door Duitsland bevrijd en aan het hoofd geplaatst van een marionettenrepubliek, die vervolgens als de rechtmatige Italiaanse regering én als een sterke partner werd voorgesteld. In de satellieten van de asmogendheden werd eveneens naar als militair belangrijk voor te stellen partners gezocht. De voorkeur ging uit naar landen die, analoog met het Duits model, door één leider en één partij werden geleid. Dat het eigenlijk gezag over deze regio's in

Duitse (of aanverwante) handen lag, werd vanzelfsprekend verzwegen. De 'verslaggeving' over bezette gebieden vertoonde soortgelijke tendensen. De lasten die het bezettingsregime met zich meebracht, bleven net als de daaruit voortspruitende verzetsacties doorgaans onvermeld. De lijst van niet door de journaals behandelde onderwerpen is, net als de lijst van niet aan bod komende militaire nederlagen, eindeloos. Het doodzwijgen van antisemitische maatregelen en van de *Endlösung* zijn symptomatisch voor een algemene politiek, waarin elke Duitse vorm van wreedheid onvermeld bleef. Wat de Duitse propaganda betrof, was barbaarsheid een exclusief prerogatief van de vijand. De grote aandacht voor het massagraf van Katyn en het stilzwijgen over de Duitse behandeling van Sovjetgevangenen illustreert deze handelwijze perfect. Opnieuw blijkt hieruit de complementariteit van het journaal met in andere media gevoerde propagandacampagnes. Verder dient te worden vermeld dat neutrale landen eveneens door een nationaal-socialistische bril werden bekeken. Franco's Spanje werd nooit geportretteerd als de neutrale of 'niet-oorlogvoerende' staat die het officieel was, maar als een bevriende natie die Duitsland soldaten en arbeiders leverde. Dat Spanje het 'bolsjewisme' had overwonnen (Spaanse Burgeroorlog) en geleid werd door een sterke leider, volstond voor de journaals om het land tegen beter weten in als een spiegelbeeld van nazi-Duitsland voor te stellen. Elementen die afbreuk konden doen aan dat beeld, zoals Franco's terugkeer naar striktere neutraliteit (na de Duitse nederlaag in Stalingrad) bleven onvermeld.

De internationale invalshoek van het hier voorgestelde onderzoek impliceert dat de lokale, met andere woorden Belgische, journaalitems minder diepgaand werden geanalyseerd dan mogelijk zou zijn op basis van de catalogus, op basis van de *circa* 2.500 verzamelde krantenartikels (over door het journaal gecoverde Belgische gebeurtenissen) en op de basis van de beschikbare literatuur. (Het is evenwel de bedoeling dit archiefmateriaal in de komende jaren verder te ontginnen in een Nederlandstalige artikelenreeks.) Globaal kan gesteld worden dat de lokale onderwerpen net als hun buitenlandse tegenhangers een portret van de realiteit (*in casu* bezet België) schilderden dat nauwelijks realistisch was. De voedseltekorten en -rantsoeneringen, de bloeiende zwarte markt, de vervolging van joden, de rol van koning Leopold III, het geweld van verzetsleden tegen al dan niet vermeende collaborateurs en de contraterreur die collaborateurs daarop ontketenden,... De lijst van onderwerpen die de publieke opinie beroerden, maar niet in de journaals aan bod kwamen, is eindeloos. Een algemene analyse van wat wel aan bod kwam, moet in de eerste plaats de aandacht vestigen op het grote aantal entertainende onderwerpen. Meer dan 35% van de Belgische items was gewijd aan

sport of andere lichte onderwerpen, terwijl vele andere culturele items eveneens een eerder onderhoudende functie hadden. Hogerop werd reeds aangegeven dat dergelijke onderwerpen, zoals de leider van de Brusselse *Außenstelle* expliciet toegaf, het publiek in de eerste plaats dienden te verstrooien, teneinde ze ontvankelijk(er) te maken voor items met sterker propagandistische boodschappen. Door het Belgisch publiek (te trachten) voor te spiegelen dat de ATW een Belgisch (en geen Duits) journaal was en door België in het algemeen voor te stellen als een land waar het leven zijn gewone (vooroorlogse) gang ging, bekleedden deze items, hoe onschuldig ze op het eerste gezicht ook leken, natuurlijk zelf een belangrijke propagandistische rol.

Een algemene analyse van de Belgische items die een meer specifiek propagandistisch doel dienden, zoals de werving voor het oostfront of de rekrutering van arbeidsvrijwilligers, leidt steeds weer tot de vaststelling dat filmjournaals ter zake een minder geschikt propagandakanaal vormden dan bijvoorbeeld kranten en brochures, omdat laatstgenoemden een meer afgebakend doelpubliek hadden, op wiens leest ze de campagneboodschap beter konden schoeien. Het journaal bleek enkel niet gehandicapt te worden door haar ruim publiek indien de te verspreiden boodschap zich tot de hele bevolking richtte (bij het geven van verkeersvoorlichting bijvoorbeeld) en/of indien het een sterke visuele overtuigingskracht had (de gevolgen van geallieerde bombardementen op Belgische steden bijvoorbeeld). In het algemeen dient te worden opgemerkt dat de Belgische *Außenstelle* ook belemmerd werd door de tweetaligheid van haar publiek. Terwijl de *Militärverwaltung* in de eerste bezettingsjaren een preferentiële behandeling van Vlamingen (*Flamenpolitik*) met een eerder terughoudende behandeling van Franstalige Belgen combineerde, vertaalde dit zich nauwelijks in de ATW die zich immers tot beide taalgroepen richtte.

Collaboratiegroepen slaagden er net zomin als de *Flamenpolitik* in hun stempel op de ATW te drukken. Het VNV, de DeVlag en Rex kwamen *quasi* uitsluitend aan bod indien het hun steun aan de Duitse oorlogsmachine of -economie betrof. Het VNV kreeg als enige collaboratiegroep wat journaalaandacht voor niet aan wervingsacties gerelateerde manifestaties, maar het belang hiervan dient sterk te worden gerelativeerd. Terwijl de voor deze partij zo belangrijke Tollenaere-mars in minder dan een minuut werd afgehaspeld, besteedde dezelfde journaaleditie anderhalve minuut aan een cabaretact waarin naakte vrouwen werden getoond. Dat beide items in hetzelfde journaal opdoken, is meer dan een anekdote: het feit dat de ATW-redactie dit onderwerp niet verwijderde om de Tollenaere-mars uitgebreider te behande-

len, is typerend voor de aandacht waar collaboratiegroepen maar op mochten rekenen. *Grosso modo* begon het journal pas regelmatig aandacht te besteden aan het VNV, de DeVlag en Rex in de lente van 1943, toen hun hulp voor de rekrutering voor oostfrontvrijwilligers (na de nederlaag van Stalingrad) sterker werd gewaardeerd. Geen van deze partijen kon de dienende rol echter overstijgen.

6. SLOTBESCHOUWING

De ATW, een door nazi-Duitsland voor export bestemd filmjournal, heeft tot dusver op weinig wetenschappelijke belangstelling mogen rekenen. Het voorliggend artikel bundelt de onderzoeksresultaten van een proefschrift dat tot een trendbreuk hoopt bij te dragen. Als de eerste studie die de internationale structuur van de *Deutsche Wochenschau GmbH* in kaart brengt en als de eerste Engelstalige monografie over door die maatschappij geproduceerde filmjournals, ambieert dit onderzoek soortgelijke buitenlandse studies te stimuleren. De geannoteerde journalcatalogus die tijdens het onderzoek werd opgesteld, vormt een vollediger en gedetailleerder naslagwerk dan buitenlandse tegenhangers: zijn beschrijvingen van niet-Belgische onderwerpen zullen onderzoek naar verdere ATW-versies ongetwijfeld vereenvoudigen. Het voorliggend onderzoek gaat ervan uit dat de Belgische ATW een uitgelezen instrument voor de studie van via filmjournals gearticuleerde nazi-*Auslandspropaganda* in bezet gebied vormt. Op basis van de resultaten kan worden besloten dat de ATW, gebruik makend van de genreconventies van het filmjournal, ernaar streefde een nationaal-socialistische visie op het wereldgebeuren over te dragen op de bevolking van bezette gebieden. Dit wereldbeeld was, weinig verrassend, sterk georiënteerd op nazi-Duitsland. De militaire verslaggeving, die 40% van het gemiddeld journal besloeg, presenteerde een zeer eenzijdige visie op de het frontgebeuren, die steeds uitging van een Duitse eindoverwinning. De verdere buitenlandse verslaggeving, die eveneens 40% van het gemiddeld journal besloeg, had naast een verstrooiende (indirect propagandistische) ook een politiek-militaire functie en portretteerde Duitsland als het epicentrum van een nieuwe wereldorde. De resterende 20%, gewijd aan lokale items diende in de eerste plaats de ATW van een Belgisch, onderhoudend tintje te voorzien, teneinde andere propaganda verteerbaar(der) te maken. De meer expliciet propagandistische lokale items, waren duidelijk benadeeld ten opzichte van via andere media gevoerde campagnes. Globaal dient herhaald te worden dat het journal weinig of nooit het speerpunt van kleine of grote propaganda-acties vormde, maar een veeleer

dragende rol had en er vooral op gericht was via andere media verspreide boodschappen visueel te ondersteunen. Het hier voorgesteld onderzoek legt bijgevolg geen tot dusver onbekende propagandastrategieën bloot, maar documenteert een aantal in ander onderzoek beschreven tendensen diepgaander. Anderzijds werd met het verhaal van de Thor een tot dusver onbekende en fascinerende casus van nazi-oorlogspropaganda ontdekt en ontrafeld. Deze studie kan op zijn beurt een bron vormen voor een globaler onderzoek naar Duitse propaganda in bezet gebied (dat onder andere verder moet steunen op studies van radio en geschreven pers) maar pretendeert geenszins resultaten te bieden die zonder meer veralgemeend mogen worden. Indien het onderzoek er effectief in slaagt buitenlandse navolging te vinden, zal het ook mogelijk worden de hier samengevatte resultaten internationaal te toetsen. De vergelijking met bijvoorbeeld de in neutraal Zweden geproduceerde ATW of met de in bezette Sovjetregio's vertoonde ATW-versies zou ongetwijfeld interessante resultaten opleveren. Verder wordt gehoopt dat deze studie van filmjournaals, die samen met de zogenaamde *Kulturfilm* verplicht deel uitmaakte van elke commerciële filmvoorstelling, bijdraagt tot een beter begrip van de context waarin langspeelfilms tijdens de Tweede Wereldoorlog werden vertoond.

Tot slot dient te worden opgemerkt dat het uitermate bevreemdend was het in dit artikel samengevatte proefschrift af te ronden terwijl de zogenaamde *Operation Iraqi Freedom* werd gelanceerd. Het was onmogelijk op televisie Iraakse vrouwen westerse soldaten te zien toejuichen zonder onmiddellijk de link te leggen met de manier waarop de ATW het Duitse leger bij elke invasie als door de lokale bevolking toegejuichte bevrijders portretteerde. De parallel tussen door het Duits propagandaministerie aan de *Wehrmacht* toegevoegde *Kriegsberichter* en de door Brits-Amerikaanse troepen geadopteerde *embedded journalists* sprong even sterk in het oog als de gelijkenis tussen de tot het bitter einde volgehouden grootspraak van de Duitse en Iraakse ministers van volksvoorlichting/informatie. De recentheid van de gebeurtenissen in Irak en het logischerwijze ontbreken van wetenschappelijk onderzoek terzake, laat niet toe deze parallel volwaardig te onderzoeken. De gelijkenis geeft echter wel aan dat onderzoek naar de ATW, en historisch communicatieonderzoek naar filmjournaals in het algemeen, kunnen bijdragen tot een historische situering en diepgaander begrip van actuele tendensen in nieuwsonderzoek.

Roel Vande Winkel